

[0137]

16. *Tsjoed en Tsjoene.*

It is altiten wer nijsgjirrich, as it bliken docht, dat forskynsels, dy't jin út 'e spraekleare bikend binne, ek in rol spylje yn 'e skiednis fan it wurd, dêr't men it komôf fan neisneupt. De ûntjowing fan it eigenskipswurd *tsjoed* soe ik soks dizze kear ris oan sjen litte wolle. Om 't it assiblearre lûd *tsj-* út *tj-* fuortkommen is, meije wy yn âldere skriften *tjoed* forwachtsje. Dy skriuwwize fynt men ek wierliken, bygelyks yn in gearspraek tusken in ealman en in boer út 1711. De lêste persoan smyt dêr earne de earste foar de skinen:

Dou tjoenster mar nei ta za simpel en za *tjoed* /
Dit ken ik za nêst op / dit giet al wer nêst goed ²⁾.

Wy kenne fierders allegearre yn ús tael it weifallen fan in *d* oan 'e ein fan in wurd nei lange lûden, tink mar oan *brea*, *dea*, *kwea*, *die*, *rie* ensfh. Hwat *tjoed* oangiet, biskikt in sankje út 1702 ús al in foarbyld fan in foarm sûnder slút-*d*:

Mar Tjalling sej / it stiet so *tjoe* /
For uwz om hier to steean /
Kom lit uwz mej uwz Jonge Ljoe /
Nej Fonger Ritses geean / ³⁾

Yn 'e wurken fan Gysbert Japiks komt likegoed de stavering mei as sûnder -*d* foar. Ienkear skriuwt de Boalsserter dichter de oarspronklike, folsleine foarm yn:

Æ. Wezz' bly in fry, wier to so *tjoed*?
G. Ey pearje, ljeaf, mey my so's 't goed ⁴⁾.

2) A. Feitsma, Frysk út de 18de ieu, Estrik XX, Grins 1957, s. 76.

3) A. Feitsma, oanhelle wurk, s. 10.

4) J.H. Brouwer, J. Haantjes en P. Sipma, Gysbert Japicx Wirken, Boalsert 1936, s. 28, 49.

wylst er trijeris it wurd sûnder de einkonsonant foar kar nimt:

Is 't naet *tjoe* dat Minske eagen
Wijtge' om oor' ljoe quea lânz pleagen,
Lôytse' al 't jinge' in oor' begiet,
Nin lilck dat uwz selm mis-stiet?

G. J. W. 48, 53.

Hy wrieut, Hy kiermt, Hy sjocht so *tjoe*.

G. J. W. 65, 87.

It det my seer, in 't iz my *tjoe*,
Frjuene', az ick jo ijn lang naet sjoe

G. J. W. 93, 6.

De skriuwer fan 'e Latynske spraekleare fan it Frysk yn 'e Gysbert-útjefte fan 1681 hat dêrfoaroer de hjoed de dei noch gongbere foarm *tzjoed* ¹⁾). Dat it niisneamde *tjoed* op *tioed* tobekgiet, kinne wy maklikernôch wiermeitsje, hwant in ieu foar G. Japiks brûkt Bogerman it adjektyf twaris yn syn Rymspreuken ²⁾). Yn 1542 stavere er *tioed*, yn 1551 *tyoed*:

De stryd is grim en *tioed*
Hi macke ryck en aerm lioed. (I, 86).

Krych is *tyoed*: Hy macke aerm lyoed. (II, 331).

Sont de tiden fan Bogerman, dy't op 'e skied fan it Ald- en Midfrysk stie, stelle wy sadwaende sûnder hokfoar stjerkes de neikommende histoaryske ûntjowing fêst: *tioed* > *tjoed* > *tsjoed*.

Hokker sibben hat dit wurd nou yn oare Germaenske spraken? De nuvere ynfal fan J. Halbertsma ³⁾, dy't oan forbân mei it Ingelske *odd* 'frjemd, healwiis' tocht, sille wy mar net fierder op yngean. Allikemin kinne wy Prof. K. Heeroma ⁴⁾ meistimme, dy't der op út woe, it Fryske *tsjoed* 'forkeard' soe mei Goatysk *þiub* 'goed' gearhingje. Hy kin der dan fansels net foarwei om oan to nimmen, dat *tsjoed* út syn tsjindiel, út *ûntsjoed*, fuortkommen en de néhjitting letter weiwurden is. krektlyk as by Holl. *onguur* en *guur*. It leit allegearre net sa botte yn 'e reden, tinkt my. In bettere smeed die neffens my de âlde Epkema der op, doe't er yn syn wurdboek op G. Japiks ûnder *tjoe* sûnder in skimke fan in biwiis simpelwei dit delskreau: "Misschien komt hier wel *tjoenen*, heksen, tooveren van" ⁵⁾.

Sa't wy witte, bitsjut *tsjoed* kwea, min, forkeard', lyk as ek it Grinslânske *tjoud* ⁶⁾, dat allinne noch yn 'e rimende forbining *goud en tjoud* = Frysk *goed*

1) A. Feitsma, Frysk út de 17de ieu, Estrik XV, Grins 1956, s. 160.

2) T.J. de Boer, Reyner Bogerman's Friesche Rijmspreuken, De Vrije Fries 1897, s. 227 en 251.

3) J. Halbertsma, Lexicon friscum, A-Feer, 1872, spj. 100.

4) K. Heeroma, De Germaanse *eu* in het Nederlands, Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk., deel LXV, afl. 1, 1947, s. 12.

5) E. Epkema, Woordenboek op de gedichten en verdere geschriften van Gysbert Japicx, Leeuwarden 1824, s. 483.

6) K. ter Laan, Nieuw Groninger woordenboek, Groningen-Djakarta 1952, s. 935.

en *tsjoed* oer is. De hjoeddeiske bitsjutting fan *tsjoene*, yn it Grinslânsk-Fryske Westerkertier *tjoenen*, *tjounen* ¹⁾, is 'hekse, toverje', mar as de oarspronklike hat 'skea dwaen' to jilden, forlykje âldfrysk *tiôna*, *tiûna* 'bineidiele, bikrinke', âldsaks. *gi-tiunean* (Heliand 1810) 'skea dwaen', angelsaks. *têonan*, *tîenan* 'lestich falle, hinderje, pleagje, hjitfolgje, fortriet dwaen, misledigje, forhúnje, bikladzje', âldnoarsk *týna* 'forniele, fordylgje, deameitsje', nijnoarsk, âlder deensk *tyne*, sweedsk (dial.) *tyna* 'skea dwaen, fordjerre, forniele'. Dit algemien Germaenske tiidwurd waerd ôflaet fan 'e haednamme âldsaks. *tiono* 'misdiel, kwea, sûnde', angelsaks. *têona* 'skea, ûnrjocht, bisearing; misfediging, oantiging, hún, blaem, kladde; grimmitigens, fijânskip; fortriet, leed', nijning. (forâldere) *teen* 'kommer, smert', âldnoarsk *tjón* 'skea, fordjer, ûndergong'. Ofliedingen fan it verbum sels binne noch âldfrysk *tiðninge* 'bisearing, blessearing, mankemint' en it âldnoarske *týning* 'fornieling, forneatiging, útroeging'.

Hâlde wy *tioed* < **tiôd* njonken âldfrysk *tiôna*, dan falt it jin fuort op, dat yn beidegearre de Germaenske stamme *tiô-* stiket. Dy basis *tiô-*, út yndogerm. *deu-*, is *tiô-d* fan foarme mei it ydg. efterheaksel *to* (germ. *pa*, *da*). Soksoarte ôfliedingen, yn wêzen ôfslutende mulwurden ²⁾, binne bygelyks ek *âl-d*, eigtl. 'folwoeksen', forl. got. *alan* 'opwaekse'; *dea-d*, eigtl. 'forstoarn', forl. âldsaks. *dôian* 'fordjerre'; *kâl-d*, eigtl. 'biferzen', forl. âldnoarsk *kala* 'kâld wêze'; *lû-d*, âldfrysk *hlû-d*, út ydg. **klu-tó-s* (forlykje gryksk *χλυτός* 'forneamd') en *sê-d* fan 'e stamme *sā-* 'sêdzje', dus eigtl. 'sêdde'. It sil nou klearichheit ha, dat wy yn **tiôd*, nijfrysk *tsjoed*, in tige âlde mulwurdfoarming mei de gronbitsjutting biskeadige, skeind, skansearre' sjen moatte.

Wol men neigean, oft der bûten it Germaensk ek bisibbe foarmen binne, dan is it saek, dat men it greate wurdboek fan Pokorny ³⁾ rieplachtet. De gearstaller neamt de wurdkloft fan âldfrysk *tiôna* ûnder de wurdstamme *dāu-*, *dəu-*, *dū-*, dy't er mei 'delbaerne, forniele, skeine, skeadzje, tamtearje' omskriuwt. Dêr hearre, sa docht it bliken, û.o. noch by: gryksk *δαίω* (< **δαΐω*) 'ik stek oan', âldyndysk *dunōti* 'hy baernt del, skeint', âldiersk *dōim* 'ik baern del, forskroei', fierders gryksk *δύη* 'pleach, ûngelok, need', mûlk ek âldlat. *duellum* 'kriich, oarloch'.

Dat is dus de skiednis fan *tsjoed* en *tsjoene*. Om't de wurdneuper net fierder nei it forline tobek kin, moat er nou ôfbreidzje.

W.J. Buma.

1) K. ter Laan, oanhelle wurk, s. 935.

2) Sjoch F. Kluge, Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte, Halle 3. Aufl. 1926, § 221.

3) J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 2. Lieferung, s. 179.